

Husak A., Khomych D. Tactics of Investigative Inspection while Investigating the Cases of Natural Gas Stealing through Gas Meters. The article highlights some organizational and tactical aspects of conducting inspection of the scene of the event. Measures for organizing and conducting inspection of the place of the event have been determined on the basis of scientists' opinions and materials of the investigative practice. The authors offer tactics that are most appropriate to use during the inspection of the scene and outlines tasks for inspecting the place of event in cases of stealing natural gas. The most actual among the tasks are: exposing the method of stealing gas through its unauthorized use; searching for and fixing traces that may indicate the perpetrator's identity. Preparation for the inspection of the scene of this category of offence implies specialist involvement into the inspection, guaranteeing the safety of the participants of the inspection, determining the list of scientific and technical means to be used. The key findings of the study contribute to clarifying the causes of poor-quality investigation of these crimes, one of which is the insufficient use of all possible facilities to inspect the place of the event. The organization, the order and tactical peculiarities of conducting this investigative action are considered in detail, taking into account the recommendations in the special literature. The authors worked out their own program/scheme for conducting an inspection of the place of the event.

Key words: investigative inspection, place of the event, specialist, tactical methods.

УДК 343.131.7

О. Крикунов, О. Саско

Презумпція невинуватості у міжнародному праві та законодавстві України: проблеми правового регулювання та практики застосування

У статті простежено основні етапи генези презумпції невинуватості від філософської, етичної ідеї до норми права. Виявлено, що дія презумпції забезпечується актами міжнародного права, практикою Європейського Суду з прав людини, низкою норм національного законодавства. Було узагальнено прецеденти Європейського Суду з прав людини щодо тлумачення змісту та обсягу презумпції невинуватості. Зроблено висновки про те, що презумпція невинуватості є формально закріпленим у чинному законодавстві обов'язковим спростовним припущенням про невчинення особою кримінально-караного діяння, доки її винуватість не буде доведена відповідно до закону у змісті обвинувального вироку, що набув законної сили; йдучи від зворотнього, правильно вважати, що особа визнається винуватою у кримінальному правопорушенні і може бути піддана покаранню виключно після набрання обвинувальним вирок суду щодо неї законної сили. Сформульовано пропозиції, спрямовані на розвиток презумпції невинуватості у законодавстві та практиці його застосування.

Ключові слова: презумпція невинуватості, міжнародне гуманітарне право, практика Європейського суду з прав людини.

Постановка наукової проблеми та її значення. Презумпція невинуватості була і залишається засадою (принципом) кримінального процесуального права із етичним та гуманістичним підґрунтям, цікавою філософсько-правовою та історичною гранями, що заслуговують на постійну увагу вчених. На рівні міжнародного права презумпція невинуватості у 20 столітті набула статусу загально-визнаного стандарту прав людини у сфері кримінального процесу, визначивши зобов'язання для урядів держав. У практиці Європейського суду з прав людини вона виступає складовою права на справедливий суд, постійно інтерпретується цим високим судом, який гнучко засосовує Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. Узагальнення масиву прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо дотримання презумпції невинуватості переслідує не тільки науковий інтерес, але має істотне значення для удосконалення чинного законодавства та правильного його застосування.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті ми вважаємо дослідження історії формування презумпції невинуватості як філософської та правової категорії, підходів до її забезпечення у міжнародно-правових актах глобальної та регіональної дії, практиці Європейського суду з прав людини, а також у чинному законодавстві України, виявлення проблемних аспектів її реалізації у практиці правозастосування.

Завданнями цієї статті є: 1) з'ясування генези презумпції невинуватості у філософських та історико-правових джерелах; 2) співставлення норм міжнародного права, прецедентної практики Європейського суду з прав людини та чинного законодавства нашої держави у частині змісту та обсягу презумпції невинуватості; 3) виявлення кримінально-процесуального механізму забезпечення дії презумпції невинуватості, прогалин та недоліків у його регламентації; 4) формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на розвиток презумпції невинуватості у українському законодавстві та практиці його застосування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У історико-правових пам'ятках ідея презумпції невинності вперше була висловлена давньогрецьким філософом та політиком Демосфеном (384 – 322 до н. е.), який у своїй промові «Проти Аристократа» (*Kata Aristokratus*) стверджував, що «закон називає вбивцею тільки того, хто викритий у вчиненні цього злочину, на підставі судового вироку» [1, с. 202–203]. Але ця справедлива думка Демосфена не була втілена у античному грецькому праві.

Правовим «прототипом» презумпції невинуватості (*praesumptio innocentiae*) виступає презумпція добросовісності (*praesumptio boni viri*), визнана у «Законах Дванадцяти таблиць» (*Duodecim tabularum*, 451–449 до н. е.) [2], згідно із якою вважали, що особа діє сумлінно, доки інше не доведено. Презумпція застосовувалася до усіх галузей судочинства, адже чіткого поділу права у Римській імперії не існувало.

Давньоримський філософ та правознавець Юлій Павел (III ст. н. е.) у трактаті «Сентенції» (*Sententiae ad filium*) зафіксував правові приписи, дійсні у судовій практиці, що доводять застосування презумпції невинуватості: «тягар доведення лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує» («*Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat*»); «у випадку сумнівів справа вирішується на користь підсудного чи відповідача» («*In dubio pro reo*»); «при недоведеності вимоги відповідач звільняється» («*Actore non probante reus absolvitur*») [3].

У феодальну добу правовою пам'яткою, що засвідчила визнання презумпції невинуватості, була Велика хартія вольностей (*Magna Charta Libertatum*) 1215 р. У статті 39 цього епохального документу вказувалося, що «жодна вільна людина не буде арештована або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або в який-небудь (інший) спосіб знедолена, і ми не підемо на неї й не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних їй (її перів) і за законом країни» [4].

Це положення було відтворено у ст. 3 Петиції про право (*Petition of Right*) 1628 р., поданий королю Карлу I від англійського парламенту як нагадування про Велику хартію вольностей [5].

Рецесія римського права у Європі позначилася на кримінальному судочинстві визнанням презумпції невинуватості. Зокрема, італійський філософ та правознавець Чезаре Беккарія у 1764 р. у праці «Про злочини та покарання» запропонував керуватися презумпцією невинуватості за такою «формулою»: «ніхто не може бути визнаний злочинцем, доки не проголошено вирок, і суспільство не повинно залишати обвинуваченого без своєї підтримки до того, як буде вирішено, що він порушив умови, додержання яких йому забезпечувало цю підтримку» [6].

Ця прогресивна гуманістична ідея була сприйнята і втілена під час французької буржуазної революції у Декларації прав людини і громадянина 1789 р., яка згодом стала преамбулою до Конституції Франції 1791 р. Презумпція невинуватості фактично викладена у межах двох статей вказаної Декларації і передбачає наступне: «жодна людина не може бути піддана обвинуваченню, затриманню або ув'язненню інакше, як у передбачених Законом випадках і встановлених формах» (ст. 7); «кожна людина вважається невинуватою доти, доки вона не визнана винною» (ст. 9) [7].

У Британській імперії наприкінці 18 ст. презумпцію невинуватості як правовий принцип кримінального права та процесу сформулював британський юрист Вільям Гарроу (*William Garrow*) (1760–1840). У широку юридичну практику цей принцип запровадив британський правник та політик Джон Санкі (*John Sankey*) (1866–1948) [8]. Отже, у розвинених державах різних історичних типів визнавалася та своєрідно практикувалася презумпція невинуватості, що дозволяє визнати її етичним та правовим принципом у сфері прав людини.

Після Другої світової війни у міжнародному праві відбулося визнання та закріплення ідеї прав людини та верховенства права. Презумпція невинуватості як широко визнаний та

демократичний правовий принцип була віднесена до всезагальних та фундаментальних прав особи. У Загальній декларації прав людини 1948 р. цю засаду сформульовано так: кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, доки її винність не буде встановлено законним чином шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечуються усі можливості для захисту (п. 1 ст. 11) [9]. Для реалізації положень Загальної декларації прав людини необхідним було укладення міжнародно-правових договорів. Зокрема, у п. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. презумпція невинуватості передбачає, що кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винність його не буде доведена згідно з законом [10]. Співставляючи обидва формулювання презумпції, очевидним є спрощений її виклад у Пакті 1966 р., хоча саме у такий спосіб було визначено політичні та правові зобов'язання держав-учасниць ООН.

Згодом під егідою ООН акцент на презумпції невинуватості осіб, які утримуються у несвободі під час кримінального переслідування, було зроблено у Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі 1988 р.: «затримана особа, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочину, вважається невинуватою і має право на поведження із нею як з такою до тих пір, поки її винуватість не буде доведена відповідно до закону в ході відкритого судового розгляду, під час якого вона користується усіма гарантіями, необхідними для свого захисту» (п. 1 принципу 36). «Для затриманих осіб застосовується режим, що відповідає їхньому статусу незасуджених осіб. В цьому зв'язку вони завжди, коли це можливо, розміщуються окремо від осіб, що знаходяться в ув'язненні» (принцип 8) [11].

Аспект дотримання презумпції невинуватості присутній і у міжнародно-правових актах щодо свободи слова. У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № (2003) 13 «Про надання інформації щодо кримінального судочинства через засоби масової інформації» задекларовано, що «повага до принципу презумпції невинуватості є невід'ємною частиною права на справедливий суд. Згідно з цим погляди та інформація стосовно судових процесів, що відбуваються, мають передаватися або поширюватися через засоби масової інформації тоді, коли це не зашкоджує презумпції невинуватості підозрюваного, обвинуваченого або підсудного» (принцип 2) [12].

На європейському континенті ідея захисту прав людини також була реалізована за допомогою регіонального міжнародно-правового договору – Конвенції про права людини і основоположні свободи 1950 р. (надалі – Конвенції) [13]. У п. 2 ст. 6 цього акту було закріплено презумпцію невинуватості як елемент права особи на справедливий суд у такому викладі: «кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку» [14].

Лаконічні положення Конвенції піддаються тлумаченню та гнучко застосовуються щодо конкретних правовідносин через практику Європейської комісії з прав людини у 1955–1998 рр. та Європейського Суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) у даний час. Варто наголосити на положеннях ч. 2 ст. 8, ч. 5 ст. 9 чинного КПК України [35] про обов'язкове урахування практики ЄСПЛ при застосуванні кримінального процесуального законодавства. Це робить необхідною спробу узагальнити прецедентну практику ЄСПЛ щодо дотримання презумпції невинуватості, враховуючи формат цього дослідження.

Вказані органи ЄС у своїй практиці стало наголошували, що п. 2 ст. 6 Конвенції вимагає, щоб у кримінальних справах суди «не виходили з переконання чи припущення, що інкриміноване діяння вчинене обвинуваченим (...), тягар доведення покладається на сторону обвинувачення, а сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого» [15]. Однак не виключене застосування деяких презумпцій щодо фактів чи права, які за певних обставин визначають відповідальність обвинуваченого, за умови, що це не буде перевищувати розумних меж [16]. Наприклад, відсутнє порушення презумпції невинуватості, якщо в справі про поширення неправдивих відомостей захист повинен доводити правильність висловлень обвинуваченого [17]. Презюмується, що особа, яка намагалася перевезти валізу з наркотиками, винна в наркоторгівлі, якщо не доведе наявності непереборної сили. У цих випадках тягар доведення невинуватості лежить на обвинуваченому [18]. Також не є порушенням п. 2 ст. 6 Конвенції взяття під варту рецидивіста на підставі рішення про безпеку, яку він створює [19]. У подібних справах особлива увага звертається на те, чи була надана обвинуваченому можливість ефективно захищатися, тобто спростовувати наявність презюмованих фактів, що покладаються в основу обвинувачення. ЄСПЛ особливо звертає увагу на необхідність забезпечення у таких випадках наявності кваліфікованої юридичної допомоги.

Ст. 6 Конвенції передбачає, що винуватість особи повинна бути доведена «відповідно до закону». Очевидно, це залежить у першу чергу від того, чи відповідав спосіб збирання доказів

національному кримінально-процесуальному законодавству відповідної держави. Наприклад, ЄСПЛ дійшов до висновку, що включення незаконно отриманого магнітофонного запису до доказів по справі не суперечить п. 2 ст. 6 Конвенції, тому що за швейцарським правом такий запис вважається допустимим доказом незалежно від способу його одержання [20]. Однак якщо врахувати, що вжитий у п. 2 ст. 6 Конвенції термін «відповідно до закону» не має на увазі безумовного, прямого відсилання до внутрішнього права певної держави, то можливі деякі обмеження для тих засобів доказування, що допустимі згідно національного законодавства [18]. Наприклад, було визнано, що суд держави-відповідача порушив положення п. 2 ст. 6 Конвенції, обґрунтувавши рішення про вину особи на її зізнаннях, отриманих при застосуванні катувань [21].

За загальним висновком ЄСПЛ п. 2 ст. 6 Конвенції охоплює весь хід провадження у кримінальній справі, а не тільки вимагає обґрунтованості пред'явленого обвинувачення [22]. Національні суди зобов'язані дотримуватися презумпції невинуватості, виносячи процесуальні рішення про закриття справи з nereабілітуючих обставин (наприклад, через закінчення строків давності або у зв'язку із смертю обвинуваченого), а також при винесенні виправдувального вироку на підставі недостатності обвинувальних доказів. Якщо при постановленні таких рішень суд виходить з міркувань, що фактично рівнозначні визнанню винуватості, якщо вина не була доведена і особливо якщо у людини не було можливості здійснити своє право на захист, то це може привести до порушення п. 2 ст. 6 Конвенції [23].

Дія презумпції невинуватості зберігається і щодо підозрюваного чи обвинуваченого, кримінальне провадження стосовно яких закривається судом у зв'язку зі звільненням їх від кримінальної відповідальності. У цьому випадку вина названих учасників провадження встановлюється слідчим та прокурором, з ними може погодитись і суд. Але вина встановлюється при цьому не для визнання особи винною вироком суду і покарання, а з метою закриття кримінального провадження. Суд не визнає особу в цьому випадку винною у вчиненні злочину своїм вироком. Він виносить ухвалу про закриття кримінального провадження, яка не замінює обвинувального вироку, а лише після його вступу в законну силу ним особа може бути офіційно визнана винною (рішення у справах «Адольф проти Австрії», 1982 р., «Хужін та інші проти Росії», 2008 р.) [24, с. 68].

ЄСПЛ вважає, що покарання або інший правообмежуючий захід не можуть бути призначені на підставі підозр після закриття справи. У справі «Мінеллі проти Швейцарії» судове переслідування заявника було припинене, зважаючи на закінчення передбаченого законом строку давності. Проте національний суд виніс ухвалу про виплату частини судових витрат, а також компенсацію жертвам, відзначивши при цьому, що якби не чинник часу, то заявник був би засуджений. Таким чином, тут мало місце порушення п. 2 ст. 6 Конвенції, оскільки рішення національного суду було несумісним з принципом презумпції невинуватості [22]. Аналогічно у рішенні про закриття справи через малозначність обставин цілком можуть наводитися будь-які показання учасників, але не може бути офіційних тверджень, висновків про винуватість, якщо вона не була встановлена відповідно до закону [25].

ЄСПЛ вважає, що у разі закриття справи суди мають право враховувати поведінку і обґрунтованість підозр щодо обвинуваченого при винесенні ухвали про те, чи повинен обвинувачений одержати компенсацію. Так, у справі «Лутц проти Німеччини» ЄСПЛ не встановив порушень п. 2 ст. 6 Конвенції, у яких національні суди відмовилися ухвалити рішення про відшкодування обвинуваченому судових витрат після закриття справи з nereабілітуючих обставин, виходячи з того, що обвинувальний вирок був цілком вірогідний. ЄСПЛ визнав, що хоча використана національними судами термінологія про вірогідність обвинувального вироку незадовільна, але, по суті, вона зводиться до констатації наявності серйозних підстав підозрювати дану особу в вчиненні правопорушення [26].

Відповідно, п. 2 ст. 6 Конвенції будь-які зауваження про можливу вину обвинуваченого, зроблені суддями у момент його виправдання чи після цього, вважатимуться порушенням презумпції невинуватості. Слід звернути увагу на справу «Секаніна проти Австрії», за обставинами якої заявник був виправданий судом присяжних, проте йому відмовили у відшкодуванні шкоди на тій підставі, що голосування присяжних свідчить про те, що вони вирішили виправдати його тільки на підставі тлумачення сумнівів на його користь. ЄСПЛ визнав, що мало місце порушення п. 2 ст. 6 Конвенції, оскільки неприпустимим є, щоб національні суди посилювалися на підозри щодо вини заявника у тому випадку, коли щодо нього було постановлено остаточний виправдувальний вирок [27].

У ряді справ поставало питання про можливість застосування п. 2 ст. 6 Конвенції за межами кримінального процесу (зокрема, якщо представниками держави робляться заяви, на підставі яких можна припустити, що певна особа винна у вчиненні правопорушення). З цього приводу було

визначено, що застосування п. 2 ст. 6 Конвенції не обмежується процесуальними гарантіями, але повинне гарантувати кожному, що представники держави не зможуть поводитися з ним як з винним до винесення рішення з цього питання судом [28].

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував необхідність особливої обережності у виборі слів офіційними особами щодо підозри чи обвинувачення конкретних осіб у вчиненні кримінальних правопорушень та їх вини у цьому до ухвалення обвинувального вироку (справи «Кузьмін проти Росії», 2005 р.; «Хужін та ін. проти Росії», 2008 р. [24, с. 68]. У справі «Аллене де Рібемон проти Франції» заявник, затриманий поліцією, був названий співробітником поліції в ході прес-конференції підбурювачем до вбивства. ЄСПЛ заявив, що п. 2 ст. 6 Конвенції не повине порушуватися усіма офіційними органами, а не тільки суддями, якщо заявнику було пред'явлене обвинувачення у вчиненні злочину. Заява про винуватість заявника була зроблена співробітником поліції без жодних уточнень або обумовлень і спонукала громадськість повірити у те, що заявник винен ще до того, як факти справи були розглянуті компетентним судом. Це було визнано порушенням принципу презумпції невинуватості, яке не може бути компенсоване тією обставиною, що згодом справа проти заявника була закрита за відсутністю складу злочину [29]. Деякі публікації проти обвинуваченого, що з'являються до судового розгляду, наприклад у вигляді цілеспрямованої кампанії у пресі, можуть завдати шкоди принципу презумпції невинуватості. У подібних випадках необхідно з'ясувати, чи вплинули кампанії в засобах масової інформації на суддів або присяжних до такого ступеня, що вони забули про дотримання принципу презумпції невинуватості [30].

Разом з тим ЄСПЛ встановив, що п. 2 статті 6 Конвенції не може бути перешкодою для влади щодо інформування громадськості про розслідування, які ведуться, але одночасно було закріплено вимогу щодо поведінки влади, а саме: чинити такі дії стримано та делікатно, як того вимагає повага до презумпції невинуватості [29].

Наступна частина цього дослідження присвячена правовому регулюванню презумпції невинуватості у вітчизняному праві. Виклад презумпції законодавцем закріплено у ст. 62 Конституції України [31], згідно із якою «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [32]. Дію презумпції підсилюють інші норми ст. 62 Конституції, згідно із якими «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом [33], а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням».

Слід вказати на суттєву прогалину у викладі презумпції невинуватості у Конституції, яку свого часу заповнив тоді ще обов'язковим тлумаченням Пленум Верховного Суду України. У п. 18 постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 р. № 9 вказане у Конституції формулювання презумпції невинуватості було слушно доповнено положенням, що особа вважається невинуватою до моменту вступу обвинувального вироку суду у законну силу [34].

Чинний КПК 2012 р. узагальнив конституційну формулу презумпції та її доповнення судовою владою і закріпив у статтях 7 та 17 як загальну zásadu кримінального процесу у такому викладі: «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили».

Ми погоджуємося із висновком про те, що засада презумпції невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення свою дію поширює не тільки на таких учасників провадження, як підозрюваний та обвинувачений. Під її захистом перебуває будь-яка особа у кримінальному судочинстві, стосовно якої ведуться дії інкримінаційного характеру [24, с. 68]. Конкретизуючи наведене, можна зробити висновок, що презумпція невинуватості поширює свою дію на: підозрюваного, обвинуваченого, осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, осіб, стосовно яких передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності а також свідка, якого допитують про обставини, що можуть бути використані проти нього. Висновочно, не застосовується презумпція невинуватості щодо осіб, стосовно яких набули законної сили обвинувальний вирок чи інше остаточне судове рішення, у якому констатовано вчинення особою кримінально караного діяння, зокрема, ухвала про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Поряд із презумпцією невинуватості є інші кримінально-процесуальні норми, що її додатково забезпечують. Презумпція невинуватості у КПК доповнюється юридичним обов'язком сторони обвинувачення (деколи – також потерпілого, його представника) довести вчинення кримінального правопорушення підозрюваним, обвинуваченим, особою, щодо якої ініціюють провадження про примусові заходи виховного, медичного характеру (ч. 2 ст. 17 КПК). Обов'язок слідчого, прокурора доводити винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення закріплено у ст. ст. 91-92 чинного КПК. Разом із цим, ці посадові особи у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, зобов'язані провести відповідну слідчу дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду (ч. 5 ст. 223 КПК).

Потерпілий та його представник повинні доводити такі обставини, якщо вони самостійно починають підтримувати обвинувачення у випадку його зміни (ст. 338 КПК) чи після відмови від нього прокурора (ст. 340 КПК).

Законодавець передбачив, що обов'язок доказування винуватості не може бути підмінений обов'язком особи доводити власну невинуватість. Проте підозрюваний та обвинувачений за власним бажанням має право давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення (п.5 ч. 2 ст. 42 КПК); збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази (п.5 ч. 2 ст. 42 КПК).

Особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, має бути виправдана, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом (ч. 2 ст. 17 КПК). У наведеній нормі вжито цілком новий для права України вираз «розумний сумнів». Наше дослідження цього виразу дозволило зробити висновок, що таким чином законодавець прагнув встановити найвищий стандарт доказування винуватості особи відповідно до практики ЄСПЛ. Цей поважний суд вказав, що «розумний сумнів означає сумнів, який не ґрунтується тільки на теоретичній можливості або виник, аби уникнути небажаного висновку, а сумнів, що виник на підставі представлених суду фактів» [36]. На нашу думку, хоча цей вираз дозволяє зрозуміти логіку та наміри його авторів, але для потреб практики нашої держави варто надати йому дещо іншого виразу і, можливо, закріпити у законодавстві чи, принаймні, у його офіційних чи інших судових тлумаченнях.

У ч. 4 ст. 17 КПК передбачено, що «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи». Ця норма також наголошує на тому, що вчинення кримінального правопорушення особою має бути доведена стороною обвинувачення однозначно та категорично, виключаючи розумні сумніви щодо її винуватості, альтернативні версії про вчинення злочину іншими особами тощо. Якщо однозначний та обґрунтований обвинувальними доказами висновок про вчинення підозрюваним злочину не може бути сформульований стороною обвинувачення, то КПК зобов'язує прокурора та суд винести відповідне процесуальне рішення, яке реабілітує підозрюваного.

У ч. 3 ст. 17 КПК закріплено, що «підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом». Для визначенні законності отримання доказів слід у першу чергу керуватися ст.ст. 86-88 КПК щодо допустимості та недопустимості доказів, які формулюють загальний підхід законодавця. Варто вказати, що недопустимими визнаються не лише докази, безпосередньо отримані із порушенням закону або з істотним порушенням прав особи, а й похідні від них докази. Законодавець використав англо-американську концепцію «отруєних плодів», яка послідовно виключає із доказування усі докази, отримані з або у зв'язку із порушенням закону.

Також у КПК передбачено спеціальні норми щодо посадових осіб, які ведуть провадження, окремих джерел доказів або слідчих дій, які також дають підставу визнавати докази недопустимими (наприклад, ч.2 ст. 46, ч.7 ст. 97, ч.3 ст. 214, ст. 223, ч. 3 ст. 236, ст. 247, ч. 3 ст. 271 КПК).

Також у ч.5 ст. 17 КПК передбачено, що «поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою». Слідчий, прокурор, суддя, інші посадові чи приватні особи повинні ставитися до особи як до такої, яка не вчиняла злочину і існує лише версія обвинувачення про її винуватість. Таке неупереджене ставлення слід зберігати навіть тоді, коли особу затримали на місці вчинення злочину з поличним, наявні відеозаписи події і навіть коли вона визнає свою вину. Власне, на факті добровільного та усвідомленого визнання винуватості підозрюваним, обвинуваченим ґрунтується інститут угод у кримінальному провадженні (глава 35 КПК). Втім презумпція невинуватості продовжує діяти і у цьому різновиді кримінального процесу до моменту вступу у законну силу обвинувального вироку на підставі угоди. У цьому сенсі важливо згадати про норму ч. 6 ст. 469 КПК, згідно із якою у разі недосягнення згоди щодо укладення угоди про визнання винуватості чи про примирення факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як визнання своєї винуватості.

Близьке до мети наведеної норми і положення про те, що «будь-які твердження чи заяви підозрюваного, обвинуваченого, зроблені під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані на доведення його винуватості у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується, або у будь-якому іншому правопорушенні» (ч. 5 ст. 193 КПК). Таким чином законодавець діє для забезпечення дії презумпції невинуватості при вирішенні питання про застосування запобіжних заходів.

Проявом реалізації презумпції виступає ст. 8 Закону «Про попереднє ув'язнення» [37], згідно із якою передбачено роздільне тримання засуджених та несудимих осіб, які перебувають під вартою. Ця норма відповідає вищезгаданому принципу 8 Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі 1988 р.

Ми погоджуємося із думкою про те, що у контексті дії презумпції невинуватості у кримінальному провадженні важливим є питання щодо інформації суспільства медійними засобами про кримінальні правопорушення та осіб, які їх вчинили. Медійні засоби, журналісти вправі і навіть зобов'язані інформувати громадськість про вчинені правопорушення та осіб, щодо яких ведеться кримінальне провадження, про перебіг судового розгляду справ, але при цьому вони мають уникати висловлювань та формулювань, які б налаштовували суспільну думку на те, що підозрювані чи обвинувачені є злочинцями, що вони заслуговують суворой чи іншої міри покарання ще до розгляду і вирішення справи судом, і що від суду очікується саме такого рішення [24, с. 69]. У цьому сенсі є підстава визнати виправданими ч. 3 ст. 2 Закону «Про інформаційні агентства» [38], ч. 1 ст. 59 Закону «Про телебачення і радіомовлення» [39] про зобов'язання не поширювати матеріали, які порушують презумпцію невинуватості або упереджують рішення суду. Вважаємо, ця вимога має бути поширена і на інші правові акти, які регулюють поширення інформації.

Висновки. Визнання та нормативне закріплення презумпції невинуватості пройшло тисячолітній шлях від права Римської імперії. Вона є загально людським цивілізаційним надбанням, стандартом поваги до прав людини, елементом права на справедливий судовий розгляд. Дія презумпції забезпечується актами міжнародного права, практикою ЄСПЛ, а на національному рівні - низкою норм Конституції, галузевого законодавства, тлумаченнями органів судової влади.

ЄСПЛ у прецедентній практиці застосування п. 2 ст. 6 Конвенції стало висловлює вимогу до урядів, щоб у кримінальних справах суди не виходили з переконання чи припущення, що інкриміноване діяння вчинене обвинуваченим; тягар доведення покладається на сторону обвинувачення, а сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого. Однак не виключене застосування деяких презумпцій щодо фактів чи права, які за певних обставин визначають відповідальність обвинуваченого, за умови, що це не буде перевищувати розумних меж. У подібних справах особлива увага звертається на те, чи була надана обвинуваченому можливість спростовувати наявність презюмованих фактів, що покладаються в основу обвинувачення, а також на наявність кваліфікованої юридичної допомоги.

Вжитий у п. 2 ст. 6 Конвенції термін «відповідно до закону» не має на увазі безумовного, прямого відсилання до внутрішнього права певної держави, тому ЄСПЛ застосовував обмеження для тих засобів доказування, що допустимі згідно національного законодавства.

ЄСПЛ зобов'язав національні суди дотримуватися презумпції невинуватості, виносячи процесуальні рішення про закриття справи як з реабілітуючи, так і з нереабілітуючих обставин, а також при винесенні виправдувального вироку на підставі недостатності обвинувальних доказів.

За висновком ЄСПЛ п. 2 ст. 6 Конвенції не може бути перешкодою для влади щодо інформування громадськості про кримінальне провадження, але одночасно було закріплено вимогу чинити такі дії стримано та делікатно, як того вимагає повага до презумпції невинуватості.

У кримінальному процесуальному праві України презумпція невинуватості є формально закріпленим у чинному законодавстві обов'язковим спростовним припущенням про невчинення особою кримінально-караного діяння, доки її винуватість не буде доведена відповідно до закону. Йдучи від зворотнього, коректно вважати, що особа визнається винуватою у кримінальному правопорушенні і може бути піддана покаранню виключно після набрання обвинувальним вироком суду щодо неї законної сили. Ми погоджуємося із висновком, що під дією презумпції невинуватості перебуває не тільки підозрюваний та обвинувачений, а й інші учасники кримінального провадження, стосовно яких ведуться дії інкримінаційного характеру.

Обов'язок сторони обвинувачення, а інколи також потерпілого, його представника щодо доказування винуватості не може бути підмінений обов'язком особи доводити власну невинуватість.

Для визнання доказів допустимими для доведення винуватості або невинуватості особи необхідний комплексний аналіз виконання вимог КПК щодо суб'єкта, способу збирання та оформлення процесуальних дій, джерел доказів, відсутності істотних порушень прав особи.

Недоведеність винуватості особи тотожна за своїм правовим ефектом до встановленої невинуватості і зобов'язує прокурора закрити кримінальне провадження на досудовому розслідуванні на підставі невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпанням можливості їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК). Суд має виправдати особу, якщо дійде висновку про недоведеність її винуватості за підсумками судового розгляду (ч. 1 ст. 373 КПК).

Обґрунтовано необхідність узгодження ч.1 ст. 62 Конституції та ч.1 ст. 17 КПК. Пропонуємо при цьому керуватися редакцією презумпції невинуватості за КПК, яка, за нашим висновком, є більш коректною з врахуванням норм як міжнародного права, так і національного законодавства.

Виявлено підстави для пропозиції доповнити ст. 26 Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 17 Закону «Про інформацію» зобов'язанням не поширювати інформацію, яка порушує презумпцію невинуватості або упереджує рішення суду.

Важаємо за доцільне прямо закріпити у КпАП України норму про дію засади презумпції невинуватості у адміністративно-деліктних правовідносинах, що відповідає практиці ЄСПЛ.

Для правильного застосування стандарту доказування винуватості «поза розумним сумнівом» є потреба офіційного роз'яснення цього виразу. Як можливий варіант пропонуємо наступну інтерпретацію: «розумним є такий неспростовний сумнів, який спирається на допустимі і достовірні докази у справі, є раціональним, ґрунтується на законах логіки, відповідає здоровому глузду незацікавленої особи».

Джерела та література

1. Антология мировой правовой мысли. В 5 томах. – Т.1. Античный мир и восточные цивилизации / Рук. научн. проекта Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 1999. – 750 с.
2. Закони Дванадцяти таблиць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravoznavec.com.ua/books/8/497/22/
3. Юлий Павел. Пять книг сентенций к сыну. Фрагменты Домиция Ульпиана / пер. с лат. Е. М. Штаерман; отв. ред. и сост. Л. Л. Кофанов. – М.: Зерцало, 1998. – 285 с.
4. Велика Хартія Вольностей (Magna Carta). Переклав В. Білоцерківський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maysterni.com/publication.php?id=107962>
5. Петиция о праве. Пер. Ф. Ф. Кокошкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikisource.org/wiki/Петиция_о_праве.
6. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/193657>.
7. Конституція Франції 1791 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zen.in.ua/novij-chas/franciya/konstituciya-1791>.
8. Презумпція невинуватості як засада кримінального провадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studall.org/all2-5073.html>.
9. Загальна декларація прав людини 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
11. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі, затв. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року № 43/173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
12. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № (2003) 13 «Про надання інформації щодо кримінального судочинства через засоби масової інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-rec-2003-13-shhodo-nadannya-informatsiyi-cherez-zasoby-masovoyi-informatsiyi-stosovno-kryminalnogo-sudochynstva/>
13. Конвенція про права людини і основоположні свободи 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
14. Прикметно, що презумпція невинуватості у практиці ЄСПЛ застосовується не лише у кримінальних, а й у адміністративних, дисциплінарних провадженнях, у яких до особи держава

- висуває певні публічно-правові претензії. Варто вказати, що у КпАП України принцип презумпції невинуватості не закріплено. Але у рішенні у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського А.О. від 22.12.2010 р. № 23-рп/20103 Конституційний Суд України дійшов висновку про застосовність презумпції і до адміністративно-деліктних правовідносин. Не можна не згадати і про невдалу спробу доповнити КпАП новою ст. 9-1 такого змісту: «на осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, принцип презумпції невинуватості не поширюється» (Проект закону №2562 від 06.04.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54673). Вважаємо, законодавець повинен закріпити презумпцію невинуватості і у тексті КпАП, що відповідало б практиці ЄСПЛ.
15. Заява № 788/60 у справі Austria v. Italy від 11.07.1960 р.; заява № 4124/69 у справі X. v. the Federal Republic of Germany від 13.12.1970 р.
16. Заява № 5124/71 у справі X v. the United Kingdom від 19.7.1972 р.; рішення у справі Salabiaku v. France від 7 жовтня 1988 р., п. 28.
17. Заява № 8803/79 у справі Lingers and Leitgeb v. Austria від 11.12.1981 р.
18. Рішення у справі Salabiaku від 7 жовтня 1988 р., пп. 28-30.
19. Заява № 9167/80 у справі X. v. Austria від 15.10.1981 р.
20. Рішення у справі Schenk v. Switzerland від 12 липня 1988 р., п. 46.
21. Заява №788/60 у справі Austria v. Italy від 11.07.1960 р.
22. Рішення у справі Minelli v. Switzerland від 25 березня 1983 р., п. 30.
23. Рішення у справі Nolkenbockhoff v. Germany від 25 серпня 1987 р., п. 37.
24. КПК України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.
25. Рішення у справі Adolf v. Austria від 26 березня 1982 р., пп. 38-41.
26. Рішення у справі Lutz v. Germany від 25 серпня 1987 р., п. 37.
27. Рішення у справі Sekanina v. Austria від 25 червня 1993 р., п.30.
28. Заява № 7986/77 у справі Krause v. Switzerland від 03.10.1978 р.; Заява № 9077/80 у справі X v. Austria від 06.10.1981 р.; Заява № 10847/84 у справі R.F. and S.F. v. Austria від 07.10.1985 р.
29. Рішення у справі Allenet de Ribemont v. France від 10 лютого 1995 р., п.35.
30. Заява № 8603/79 у справі Crociani and Others v. Italy від 18.12.1980 р.
31. Конституція України 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
32. Слід вказати, що у такому викладі презумпція невинуватості була відтворена у ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу України. Подібне дублювання у нормах кримінального матеріального права, на нашу думку, зайве. Також варто звернути увагу на термінологічні розбіжності між конституційною та кримінально-процесуальною «редакціями» презумпції невинуватості у частині оперування категоріями «злочин» і відповідно «кримінальне правопорушення». Вважаємо, що за чинним КПК сфера дії презумпції невинуватості є більш об'ємною, зважаючи на зміст п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК. Крім того, у ст. 6 Конвенції також вжито термін «кримінальне правопорушення». На цій підставі є потреба у внесенні відповідних змін до Конституції та Кримінального кодексу України.
33. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 р. № 12-рп/2011 у справі за конституційним поданням Служби безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.
34. Постанова Пленуму Верховного Суду «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
35. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
36. Стаття 3 Європейської Конвенції по правам человека. Стандарт доказывания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.srji.org/resources/case/torture/1106>.
37. Закон «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>
38. Закон «Про інформаційні агентства» від 28.02.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/95-вр>.
39. Закону «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/go/3759-12

Крикунов А., Саско Е. Презумпция невиновности в международном праве и законодательстве Украины: проблемы правового регулирования и практики правоприменения. Эта статья посвящена исследованию исторической эволюции, сущности и содержания презумпции невиновности как основополагающего принципа, который защищает лицо, преследуемое по подозрению или обвинению в совершении преступления. Авторы изучили развитие презумпции невиновности, ее современное содержание и сферу действия в международном праве, прецедентном праве Европейского суда по правам человека и действующем национальном законодательстве. Авторы проанализировали роль презумпции невиновности во время досудебного расследования и в судебных стадиях уголовного производства. Был рассмотрен стандарт доказывания виновности в совершении преступления без разумных сомнений. Сделан вывод о том, что лицо официально признается виновным в совершении уголовного преступления и может быть подвергнуто уголовно-правовым репрессиям только после вступления в силу обвинительного приговора в отношении этого лица. Были представлены некоторые предложения по совершенствованию национального права и практики правоприменения для согласования украинского законодательства с международно-правовыми стандартами прав человека.

Ключевые слова: презумпция невиновности, международное право, практика Европейского суда по правам человека.

Krykunov A., Sasko O. Presumption of Innocence in International Law and Legislation of Ukraine: problems of legal regulation and law-enforcement practice. This article is devoted to research into historical evolution, substance and content of the presumption of innocence as the fundamental principle, which protects a person who is prosecuted as a suspect or accused of committing a crime. The authors has studied development of the presumption of innocence, its modern content and scope in international humanitarian law, European Court of Human Rights case-law and acting national legislation. The paper analyses the role of presumption of innocence during pre-trial investigation and in judicial stages of criminal proceedings. The author examines standard of proof beyond reasonable doubt. It's concluded, that the person is officially found guilty in a criminal offense and may be subjected to criminal-law repression only after the entry into force accusatory sentence against the person. Some suggestions to improve national law and law-enforcement practice in order to bring Ukrainian legislation into compliance with international standards of human rights had been submitted.

Key words: presumption of innocence, international law, practice of the European Court of Human Rights.

УДК 343.98

О. Назарук

Криміналістичне забезпечення діяльності прокурора у кримінальному провадженні

У статті розглянуто зміст криміналістичного забезпечення діяльності прокурора у кримінальному провадженні. На основі аналізу чинного законодавства та наукових досліджень вказаної проблематики визначено особливості такого забезпечення. Встановлено, що реалізація прокурором повноважень у кримінальному процесі залежить від обставин власне кримінального провадження, конкретної стадії та суб'єктів, з якими потрібно взаємодіяти під час провадження. Ефективність такої діяльності значною мірою залежить і від належного її криміналістичного забезпечення. Визначено криміналістичне забезпечення діяльності прокурора у кримінальному провадженні як використання розроблених наукою криміналістикою засобів, прийомів методик у практичній діяльності прокурора з метою виконання завдань, які стоять перед ним у кримінальному провадженні.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, криміналістичні засоби, криміналістичні методи, прокурор, кримінальне провадження.